

УДК 811.112.2.09(436)!"18/19"

О. О. Бродська,

кандидат філологічних наук, доцент

(Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка)

obrodska@mail.ru

ПРОТИСТАВЛЕННЯ ЛЮДИНА – СУСПІЛЬСТВО У НОВЕЛІ "ЛЕЙТЕНАНТ ГУСТЛЬ" АРТУРА ШНІЦЛЕРА

У статті розкрито характерний для творчості Артура Шніцлера (1862 – 1931) прийом протиставлення людина – суспільство. Сутність даного прийому проаналізовано на матеріалі новели "Лейтенант Густль". Автор втілює граничну концентрацію складної діалектичної взаємодії: "суб'єкт – автор – об'єкт – дійсність". При цьому динаміка дії переноситься в емоційно-психічну сферу, а реальна дійсність стає первинним матеріалом, зовнішнім стимулом для сприйняття героя. У сюжеті простежується напруженість, глибина і психологізм.

Процес формування австрійської літератури найтіснішим чином пов'язаний із рубежем ХІХ – ХХ ст. – періодом існування Австро-Угорської монархії. Не дивно, що її носії інтенсивно реагують на суспільні проблеми в нових історичних умовах.

Варто зазначити: у творчості Артура Шніцлера традиційним виглядає прямий зв'язок між мистецтвом і суспільним буттям. Актуальність розвідки зумовлена також і значенням творчості А. Шніцлера для австрійської літератури межі століть та її подальшого розвитку, так само як і відсутністю у сучасному літературознавстві спеціального дослідження, присвяченого темі людини і суспільства у художньому доробку австрійського новеліста.

Мета статті – розкрити прийом протиставлення людина-суспільство у творчості А. Шніцлера на матеріалі новели "Leutnant Gustl" ("Лейтенант Густль", 1900).

Досліджувана новела-монолог – майстерне розкриття (завдяки суцільно проведеному через увесь текст "потуку свідомості") внутрішнього світу пустаго й нікчемного суб'єкта. Зовні – лейтенант, усередині – таке собі людське ніщо. Змальований персонаж найвище цінує свою належність до війська і відповідно – офіцерську честь: "... ob man zu einem Rendezvous geht oder in den sichern Tod, am Gang und am G'sicht lasst sich das der richtige Offizier nicht anerkennen!" [1: 252] ("...чи йде на побачення, чи на вірну смерть, справжній офіцер не покаже цього ані ходом, ані виразом обличчя" – тут і надалі переклад мій – О. Б.).

Тут доречним видається спостереження Д. Затонського: "Взявши за об'єкт зображення особу Густля, Шніцлер у своєму оповіданні зривав заповіді з опереткової австрійської армії, по суті ж – з усієї габсбурзької держави" [2: 24]. Тому Густль є дзеркалом панівної ідеології, водночас і дзеркалом "безнадійно хворого державного механізму", що "стежить за дотриманням подобизни, проте не владний над сутністю" [2: 24].

Головний герой новели у фойє концертного залу випадково зіткнувся з простолюдником, силачем-булочником. Незважаючи на те, що лейтенант пообіцяв битися на дуелі наступного дня, він одразу ж затіяв нову сварку і наговорив грубощів булочнику. Добродій-булочник прочитав Густлю довгу нотацію і – у відповідь на його тупе нахабство – пригрозив зламати шаблю, закінчивши свій монолог зневажливим відгуком про розумові здібності офіцера: "Herr Leutnant, wenn Sie das geringste Aufsehen machen, so zieh' ich den Säbel aus der Scheide, zerbrech' ihn und schick' die Stück' an Ihr Regimentskommando. Versteh'n Sie mich, Sie dummer Bub?" [1: 237] ("Пане лейтенанте, якщо Ви піднімете найменший шум, то я вихоплю Вашу шаблю з піхов, розламаю її і відішлю шматки Вашому полковому начальству. Ви мене зрозуміли, дурнуватий хлопчиську?").

Центральний персонаж новели впадає у відчай. Незважаючи на це, він не може викликати "штафірку"-булочника на дуель і в такий спосіб захистити зневажену честь офіцера. На його переконання, кривдник не гідний поединку з ним. Водночас він не може допустити того, щоб навколишні дізналися, що офіцер був ображений і не бився на дуелі. В такому випадку він буде зганьблений і вигнаний із війська. Густль розкаюється, його мучить сором і водночас злість: "Hätt' ich nicht länger warten können, bis ganz leer wird in der Garderobe? Und warum hab' ich ihm denn nur gesagt: "Halten Sie's Maul!" Wie ist mir denn das nur ausgerutscht? Ich bin doch sonst ein höflicher Mensch..." [1: 249] ("Невже я не міг почекати трохи довше, поки в гардеробі не стане зовсім порожньо? І навіть я йому сказав: Мовчати? Як у мене вирвалося це слово? Я ж зазвичай ввічлива людина...").

Ця каламутна течія містить у собі і нічим не обґрунтоване почуття вищості над усіма, хто не належить до офіцерської касты, і жалюгідний страх смерті, й одночасно – побоювання за власну суспільну позицію й відчуття своєї меншовартості. Лейтенант вирішує змити образу власною кров'ю – застрелитися. "... und darum muss ich mich totschießen...– Darauf möcht' keiner kommen, dass ich mich hab' totschießen müssen, weil ein elender Bäckermeister, so ein niederträchtiger, der zufällig stärkere Fäust' hat ... es ist ja zu dumm, zu dumm!" [1: 241] ("... і тому я мушу застрелитись. Ніхто ж не здогадається, що мені

довелося застрелитися через те, що нікчемний булочник, мерзотник, у якого випадково кулаки виявилися міцнішими... яке безглуздя, яке безглуздя!").

Ніч і ранок перед самогубством відтворені в новелі через потік свідомості героя, через гарячкову метушно несформованих, кострубятих думок і випадково зафіксованих деталей навколишнього світу. "Jetzt könnt' ich mir doch endlich einmal die Geschichte ordentlich überlegen ... überlegt muss ja alles werden... so ist es schon einmal im Leben... Also überlegen wir... Was denn?... – Nein, ist die Luft gut ... man sollt' öfters bei der Nacht in' Prater geh'n ... Ja, das hätt' mir eben früher einfallen müssen, jetzt ist's aus mit'm Prater, mit der Luft und mit Spaziergeh'n ...ich kann ja gar nicht ordentlich denken ... Ah ... so!..." [1: 246] ("Ось зараз я міг би, нарешті, гарненько обміркувати все, що трапилося... адже все потрібно обміркувати... так уже влаштоване життя... Отже, поміркуймо... Про що ж саме?... Ні, повітря ж бо таке чисте!.. Треба б частіше прогулюватися вночі Пратером... Так, але про це мені варто було розмірковувати раніше; тепер покінчено з Пратером, з чистим повітрям, з прогулянками... ніяк не можу зосередитися... Ось так!..").

А. Шніцлер явив досконалу майстерність прозаїка, талановитого розповідача, "віртуоза художньої експресії, короткої фрази" [3: 61]. Ці художні засоби створюють цілісне враження від змалюваної картини. До того ж, його стиль вибудовується на основі, передусім, зорових, пластичних образів і вражень, "рубаної стилістики" [3: 68], в якій велику роль відіграють короткі і неповні речення, безособові конструкції, переважно у пасивному стані.

Індивідуальність Густля характеризує фатальний розрив між подібністю і сутністю: "Es ist komisch: ich hätt' Lust, in mein Kaffeehaus zu geh'n ... Ja, aufgesperrt ist schon, und von uns ist jetzt doch keiner dort – und wenn schon ... ist höchstens ein Zeichen von Kaltblütigkeit. "Um sechs hat er noch im Kaffeehaus gefrühstückt, und um sieben hat er sich erschossen... – Ganz ruhig bin ich wieder ... das Gehen ist so angenehm – und das Schönste ist, dass mich keiner zwingt. – Wenn ich wollt', könnt' ich noch immer den ganzen Krempel hinschmeißen ... Amerika...Was ist das "Krempel"? Was ist ein "Krempel"? Mir scheint, ich hab' den Sonnenstich! ... Kannst du dir denn überhaupt vorstellen, Gustl, dass du dir die Uniform ausziehest und durchgehst? Und der verfluchte Hund lacht sich den Buckel voll – und der Kopetzky selbst möchte dir nicht mehr die Hand geben ... Mir kommt vor, ich bin ganz rot geworden..." [1: 256-257] ("Чи не смішно – мені хотілося б зайти у мою кав'ярню... Так, вона вже відчинена, а з наших там нікого нема. А якби навіть хтось мене і угледів, то це буде потім доказом моєї холоднокривності: О шостій рано він ще снідав у кав'ярні, а о сьомій застрелився ... ось я знову зовсім спокійний... Ходити так приємно, – а найприємніше, що ніхто мене не змушує цього робити. Якби я схотів, я б міг, ще й тепер, кинути мундир під три чорти... Америка... Кинути мундир? Як це кинути? Здається, мені надто припекло голову!.. Еге! Чи не тому я такий спокійний, що все ще уявляю собі, начебто не маю обов'язку? Однак я мушу, мушу – ні, не мушу, а хочу! – та хіба ти взагалі можеш собі уявити, Густль, що ти скинеш мундир і втечеш зі служби? А той проклятутий пес радітиме і реготатиме до нестями і навіть Конецьки не схоче простягти тобі руки ... мені здається, я навіть увесь почервонів від сорому...").

Цитату можна обірвати в будь-якому місці, бо головна ідея оповіді зрозуміла з кожного окремого фрагменту. Мова новели уривчаста, нервова, сповнена емоціями. Прозаїк уникає розлогих описів. Натомість він виокремлює одну промовисту деталь, що співзвучна (чи контрастна) з душевним станом героя. Намагаючись "зупинити мить", автор концентрує увагу читача на зорових і звукових образах, що подані у русі. Таким чином він фіксує враження. У цьому вбачаємо переваги імпресіоністичного письма, його надзвичайно широкі можливості ілюструвати те, що було до моменту, зображеного у творі, і що буде опісля.

У художній дискурсивній практиці А. Шніцлер був вірним реалістичному способу моделювання світу й людини. Попри це, щоб об'ємно змалювати картину, він впроваджував модерністську, новітню техніку наративу, вдаючись до імпресіоністичної поетики, виразної деталі, метафори, яскравого епітета. В. Агеєва відзначає, що "імпресіоністичний погляд на світ подрібнював, атомізував дійсність, найменше часткове враження набувало самодостатньої цінності... Зростає увага до фіксації настрою, психічних реакцій героя" [4: 30]. Дослідниця наголошує, що в цей час новела, основою якої є моделювання здебільшого одного, драматичного, переломного моменту духовної еволюції героя, стала визначальним жанром імпресіоністичної прози. У такій новелі "об'єднуючою домінантою стає настроєвість, використання наскрізних живописних деталей, лейтмотивів, уважне відтворення нюансів того чи іншого переживання, відтінків і півтонів" [4: 30].

Складається враження, що автор-оповідач усувається із тексту. Тому персонаж виступає без посередника. Проте у тканині твору суб'єктивний голос автора виразно проступає в епітетах, порівняннях, метафорах. Вони сприяють модальній оцінці героя та його вчинку, хоч оповідач відкрито не висловлює свого ставлення до зображуваного. Ось, ілюстративний уривок: "So ein Kerl kann sich auf offener Straße prügeln lassen, und es hat keine Folgen, und unsereiner wird unter vier Augen insultiert und ist ein toter Mann... Wenn sich so ein Falott wenigstens schlagen möchte' – aber nein, da wär er ja vorsichtiger, da möchte' er sowas nicht riskieren... Und der Kerl lebt weiter, ruhig weiter, während ich – krepieren muss! – Der hat mich doch umgebracht... ja Gustl, merkst d' was? – der ist es, der dich umbringt!" [1: 253] ("Такий тип може стерпіти, коли його поб'ють на вулиці. Для нього ж це залишиться без наслідків, а наш брат, нехай

навіть його образили без свідків, приречений на смерть... Якщо б такий мерзотник, хоч би мав право битися на дуелі, – так, ні, тоді він був би обережним, не захотів би так ризикувати... А цей чолов'яга житиме далі, спокійно житиме собі далі – в той час, коли я повинен загинути! Це ж він мене убив!.. Ось так, Густль, дійшло нарешті! – Він – той, хто мене вб'є!"

А. Шніцлеру вдалося відтворити психологічне напруження людини, яка перебуває на межі між життям і смертю. У цей час в її "потоці свідомості" зринає все пережите. Густль твердо вирішив піти з життя. Однак він дізнається, що його кривдник помер відразу ж після сварки від апоплексичного удару. Отже, він не встиг розповісти про те, що трапилось. Лейтенант безмежно радий – самогубство вже непотрібне, і тепер ніхто не дізнається про його ганьбу. Густль доволі швидко забуває про власні переживання. Від недавнього каяття у нього не залишилось і сліду: "Ich glaub', so froh bin ich in meinem ganzen Leben nicht gewesen ... Tot ist er – tot ist er! Keiner weiß was, und nichts ist g'scheh'n! – Und das Mordsglück, dass ich in das Kaffeehaus gegangen bin ... sonst hätt' ich mich ja ganz umsonst erschossen – es ist doch wie eine Fügung des Schicksals ..." [1: 261] ("Здається, ще ніколи в житті я так не радів... Він помер – помер! Ніхто нічого не знає, і нічого не сталося! Яке щастя. Воно настільки казкове, що я зайшов сюди, в кав'ярню... Інакше я б застрелився напевно даремно – значить, долі було так завгодно...").

Важливим чинником стильового новаторства А. Шніцлера є його особливий підхід до організації художньо-образного матеріалу. Це виявляється у виробленні прийомів і техніки самоаналізу. Завдяки цьому він акцентовано мотивував переживання трагічної події, яка трапилась у житті офіцера. Водночас впадає в око схильність автора до розширення функціональних можливостей зображального плану. Ефект внутрішнього монологу зумовлений лексичними та синтаксичними засобами відображення експресивності.

Публікація новели "Leutnant Gustl" мала для автора невітні наслідки. А. Шніцлера, який був офіцером-резервістом, поставили перед судом честі і позбавили звання "старшого лікаря". Адже він належав до офіцерського стану, "... завдав шкоди честі й гідності австрійській армії і принизив її" [5: 29]. Наголосимо: реакція військових кіл на новелу сприяла глибшому сприйняттю читачами її ідейного змісту [6: 62]. Це, у свою чергу, свідчило про реалістичність змальованого в ній характеру.

В умовах зростаючого культу воячини в Австро-Угорщині в 90-х рр. XIX ст. смілива та актуальна сатира новели "Leutnant Gustl" започаткувала важливу лінію в ідейних устремліннях А. Шніцлера. Незважаючи на переслідування і образи з боку скривджених військових кіл, письменник проявив достатню мужність, щоб зберегти свою позицію. Цим він здобув пошану в демократичних колах австрійської інтелігенції.

Доцільно підкреслити такий факт: А. Шніцлер умів детально описати особливий душевний стан австрійця-віденця, його здатність "жити миттєвістю". Мистецьке слово письменника спрямоване на відображення гри настроїв і переживань і постійний інтерес до психологічного аналізу, на переоцінку культурних цінностей, критичне ставлення до культури водночас із витонченістю літературних смаків автора. Усе це зробило його творчість дзеркалом віденського суспільства кінця XIX – початку XX ст. І тому пристрасно, за спостереженням Йозефа Стрелки, "раз у раз кидаючись у крайнощі, він шукав можливостей передати незвичайну суспільно-психологічну атмосферу у слові" [7: 153].

А. Шніцлер був самобутнім новатором стосовно новелістичної концентрації. Сюжет творів не є спогляданням, бо мотиви тісно співіснують і взаємодіють. Імпресіоністична новелістика характеризується, з одного боку, прагненням до вдосконалення, зміною стильових і композиційних прийомів, а з іншого – появою нового типу героя. У творчості письменника в окреслений період персонажі-носії імпресіоністичного начала "втрачають свою художню індивідуальність".

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Schnitzler A. Gesammelte Werke in drei Bänden. Band I : Erzählungen / A. Schnitzler ; [herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Hartmut Scheible]. – Patmos Verlag GmbH & Co. KG Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf und Zürich, 2002. – 927 S.
2. Затонський Д. Феномен австрійської літератури / Дмитро Затонський // Вікно в світ. Зарубіжна література : наукові дослідження, історія, методика викладання. – К. : Інст. літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 1998. – №1. – С. 6–132.
3. Dethlefsen D. Überlebenswille : Zu Schnitzlers Monolognovelle "Leutnant Gustl" in ihrem literarischen Umkreis / Dirk Dethlefsen // Seminar : A Journal of Germanic Studies. Volume 17. – Nr. 1. – University of Toronto Press, 1981. – S. 50–72.
4. Агеева В. Українська імпресіоністична проза / Віра Агеева. – К. : Наукова думка, 1994. – 160 с.
5. Шахова К. Австрійська культура на межі сторіч / Кіра Олександрівна Шахова // Вікно в світ. Зарубіжна література : наукові дослідження, історія, методика викладання. – К. : Інст. літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України, 2000. – № 2 (11). – С. 24–42.
6. Duhamel R. Arthur Schnitzlers Modernität – am Beispiel von "Leutnant Gustl" (1900) / Roland Duhamel // Germanistische Mitteilungen 19. – 1984. – S. 19–24.
7. Strelka J. P. Die Seele ist ein weites Land. Kritische Beiträge zum Werk Arthur Schnitzlers / Joseph. P. Strelka. – Band 8. – Wien, 1997. – 247 S.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Schnitzler A. Gesammelte Werke in drei Bänden. Band I : Erzählungen / A. Schnitzler ; [herausgegeben und mit einem Nachwort versehen von Hartmut Scheible]. – Patmos Verlag GmbH & Co. KG Artemis & Winkler Verlag, Düsseldorf und Zürich, 2002. – 927 S.
2. Zatons'kyi D. Fenomen avstriis'koi literatury [The Phenomenon of Austrian Literature] / D. Zatons'kyi // *Vikno v svit. Zarubizhna literatura : naukovi doslidzhennia, istoriia, metodyka vykladannia* [Window to the World. Foreign literature : Scientific Researches, History, Teaching Methodology]. – K. : Inst. literature im. T. G. Shevchenka NAN Ukrainy, 1998. – Nr. 1. – S. 6–132.
3. Dethlefsen D. Überlebenswille : Zu Schnitzlers Monolognovelle "Leutnant Gustl" in ihrem literarischen Umkreis / Dirk Dethlefsen // *Seminar : A Journal of Germanic Studies*. Volume 17. – Nr. 1. – University of Toronto Press, 1981. – S. 50–72.
4. Ageeva V. Ukrains'ka impresionistychna proza [Ukrainian Impressionistic Prose] / V. Ageeva. – K. : Naukova dumka, 1994. – 160 s.
5. Shakhova K. Avstriis'ka kul'tura na mezhi storich [Austrian Culture at the Turn of Centuries] / K. Shakhova // *Vikno v svit. Zarubizhna literatura : naukovi doslidzhennia, istoriia, metodyka vykladannia* [Window to the World. Foreign literature : Scientific Researches, History, Teaching Methodology]. – K. : Inst. literature im. T. G. Shevchenka NAN Ukrainy, 2000. – № 2 (11). – S. 24–42.
6. Duhamel R. Arthur Schnitzlers Modernität – am Beispiel von "Leutnant Gustl" (1900) / Roland Duhamel // *Germanistische Mitteilungen* 19. – 1984. – S. 19–24.
7. Strelka J. P. Die Seele ist ein weites Land. Kritische Beiträge zum Werk Arthur Schnitzlers / Joseph. P. Strelka. – Band 8. – Wien, 1997. – 247 S.

Матеріал надійшов до редакції 09.06. 2013 р.

Бродская О. О. Противопоставление человек-общество в новелле "Лейтенант Густль" Артура Шницлера.

В статье раскрыт характерный для творчества Артура Шницлера (1862 – 1931) прием противопоставления человек – общество. Сущность данного приема проанализирована на материале новеллы "Лейтенант Густль". Автор воплотил предельную концентрацию сложной диалектического взаимодействия: "субъект – автор – объект – действительность". При этом динамика действия переносится в эмоционально-психическую сферу, а реальная действительность становится первичным материалом, внешним стимулом для восприятия героя. В сюжете прослеживается напряженность, глубина и психологизм.

Brodskia O. O. The Person – Society Opposition in the Arthur Schnitzler's Novel "Lieutenant Gustl".

The topicality of the research is the manifest in the importance of Schnitzler's works for the Austrian literature and its further development, moreover, there is no special research dealing with the theme of the man and the society in Arthur Schnitzler's works. The scientific interest in Schnitzler's prose is caused by the necessity to evaluate the late XIX – early XX century literature in the context of the development of artistic methods, trends and schools. The purpose of the research is to study and analyze Arthur Schnitzler's prose works and to scrutinize the issue of the man and the society in the author's works. The subject of the research is Arthur Schnitzler's prose. The object of the research is the theme of the man and the society in Arthur Schnitzler's works. The article studies the typical for Arthur Schnitzler's creative work method of the person – society opposition. The main point of this method is based on the analysis of his novel "Lieutenant Gustl". The main hero of the novel comes up against the surroundings. His amorality and caste conceit of the Austrian officer are elicited. The leading idea of the story is a falsely understood officer's honour, caused by the social pressure. The monologue story is a masterly exposure, due to the stream of conscience, flowing through the whole text, of the inner world of a vane conceited person, who values his being in the army, his officer's honour above all.